

Kampen om eleverna

Skolstrategier och symboliska tillgångar bland Stockholms gymnasieskolor

Avhandlings-PM framlagd vid
SEC-seminariet, Institutionen för utbildning, kultur och medier, Uppsala universitet
2010-02-17

Kommentator: FD Ylva Bergström, Örebro universitet/Uppsala universitet.

Håkan Forsberg

Doktorand i utbildningssociologi
Institutionen för genus, kultur och historia
Södertörns högskola
E-post: hakan.forsberg@sh.se

Inledning.....	2
Tidigare forskning	3
Syfte och frågeställning.....	8
Teoretiska utgångspunkter	9
Material	12
Metod	13
Ekonomi och strategi – ett empiriskt nedslag	14
Käll- och litteraturförteckning.....	18
Elektroniska källor	18
Litteratur.....	18

Inledning

I mitten av november är det bråda dagar för alla gymnasieskolor i Stockholmsområdet. Inte på grund av betyg som ska sättas, föräldramöten som ska planeras eller utvecklingssamtal som ska genomföras utan för att det är hög tid att putsa fasaden inför den årliga gymnasiemässan i Älvsjö. Under tre dagar i november, från torsdag till lördag, fylls Älvsjömässan med studie- och yrkesvägledare, skolledare, lärare, elever och föräldrar från både grundskolor och gymnasieskolor i och utanför Stockholm. Syftet är att presentera och marknadsföra den enskilda gymnasieskolan inför det stundande gymnasievalet som alla elever i årskurs 9 är i stånd att göra. Gymnasiemässan besöks av cirka 30 000 elever och ungefär 150 skolor ställer ut varje år, samtidigt finns naturligtvis också företrädare för olika bransch- och yrkesorganisationer på plats. Det är med andra ord en mycket omfattande mässa. Majoriteten av Stockholms gymnasieskolor satsar både tid och pengar för att rekrytera nya elever till just sin skola i förhoppning om att gå segrande ur kampen om eleverna. Den mångfacetterade gymnasiemässan speglar i många avseenden Stockholms utbildningsmarknad för gymnasieutbildningar där möjliga framtidsdrömmar och utbildningsvägar kommuniceras. Det är emellertid ingen marknad i vanlig mening i och med att det finns ett begränsat antal kunder (elever) som inte köper tjänsteprodukten (utbildningen) för egna pengar utan marknaden finansieras via skattemedel och regleras av stat och kommun. Det rör sig därför om en *kvasimarknad* som karaktäriseras av särskiljandet mellan köpare av tjänsteprodukten och köparnas möjlighet att välja.¹

Denna marknads- och konkurrensorienterade företeelse inom utbildningsväsendet är relativt ny. I Sverige går det att spåra denna företeelse tillbaka till 1980-talets skolreformer som lade grunden för vårt nuvarande decentraliserade utbildningssystem. Grundskolans tredje läroplan kom 1980 (Lgr80) och förändrade läroplanens konstruktion för att bättre kunna anpassas efter lokala premisser. Den lokala arbetsplanen och en ny form av målstyrning förändrande utbildningssystemets utformning och styrning radikalt.² I samband med detta skedde också i slutet av 1980-talet en kommunalisering av skolan i och med att det operativa ansvaret för utbildning överfördes från staten till kommunerna, något som bland annat innebar en kommunalisering av lärarkåren.³ Under 1990-talet togs ytterligare steg emot avreglering

¹Rosalind Levacic och Nihad Bunar diskuterar begreppet *kvasimarknad* utifrån brittiska respektive svenska förhållanden. Jag är också av den åsikten att det inte är en marknad i vanlig bemärkelse men kommer emellertid framöver använda begreppet utbildningsmarknad då det är mer stringent. Se: Levacic, 1995. s. 167; Ball, 2003. s. 45; Bunar, Nihad 2008. s. 11ff, för en mer utförlig diskussion om begreppet.

²Lindensjö & Lundgren 2000. s. 83 & 86. Se även Broady m fl 2000. s. 201ff.

³ Ringarp, 2008. s. 164f.

inom utbildningsväsendet. De två viktigaste förändringarna under detta decennium var att den kommunala skolan nu kunde profilera sina utbildningar samtidigt som möjligheten att inrätta fristående skolor öppnades.⁴ Efter sekelskiftet har just dessa två faktorer fått stort genomslag inom utbildningssystemet, framför allt i Stockholmsområdet där nästan alla gymnasieskolor idag erbjuder någon slags profilinriktning.⁵ Ytterligare en viktig faktor var införandet av skolpeng i samband med friskolereformen 1992 som innebar att varje elev nu bär med sig en summa pengar till den valda skolan. I Stockholmsområdet slopades också närhetsprincipen hösten 2000 som gav eleverna möjlighet att fritt välja gymnasieskola med betyg som enda urvalskriterium.⁶ Denna utveckling har förändrat förutsättningar för gymnasieskolorna i Stockholmsområdet, dels genom att det tillkommit fler aktörer, dels genom att en konkurrens på ekonomisk grund har uppstått om eleverna i och med införandet av skolpeng och förändrade antagningsförfaranden.

Utbildningsmarknaden i Stockholm (och även gymnasiemässan i Älvsjö) kan beskrivas som ett rum av skolor som konkurrerar om eleverna och indirekt om finansiering av verksamheten i form skolpeng. En sådan beskrivning är dock allt för lättvindlig. Det finns fler tillgångar som skolorna strider om, till exempel prestige och rykte på skolmarknaden, program och profiler, samarbeten av olika slag och naturligtvis *vilka* lärare och elever som befolkar skolorna. Det är utifrån en sådan förståelse av rummet som jag har för avsikt att börja min undersökning och närma mig gymnasieskolornas strategier i kampen om eleverna.

Tidigare forskning

Forskning om marknad och utbildning kan i stor utsträckning härledas ur en disparat sammansättning av olika vetenskapsdiscipliner som på ett eller annat sätt ställer frågor i relation till utbildningsväsendet som berör rekrytering och social differentiering, likvärdighet, avreglering, individualisering, konkurrens och privatisering av offentlig verksamhet. Nedan kommer jag göra några nedslag i internationell forskning för att sedermera övergå till den svenska kontexten och i synnerhet forskning om gymnasieskolor, marknadisering och rekrytering i Stockholmsområdet.

I en studie från mitten av 1990-talet kombinerar de brittiska utbildningssociologerna Sharon Gewirtz, Stephen J Ball och Richard Bowe perspektiven mellan å ena sidan föräldrars skolval för sina barn, å andra sidan skolornas strategier att attrahera dem. De menar att studier av utbildningsmarknaden antingen fokuserar på föräldraval, skolornas gensvar eller hur

⁴ Broady m fl, 2000. s. 6.

⁵ Palme 2008. s. 197.

⁶ Söderström & Uusitalo 2005. s. 5.

valmöjligheterna ser ut för olika sociala grupper utifrån skolval och konkurrens. Gewirtz, Ball och Bowe förenar dessa tre faktorer av marknaden i ett försök att bättre förklara den lokala marknads villkor. Detta görs genom att kombinera offentlig statistik och intervjuer med skolledare, skolornas marknadsföringsmaterial, lokala skolprotokoll och budgetar. Dessutom ingår 137 intervjuer med föräldrar över en treårsperiod.⁷ Deras analyser visar på en ökande differentiering och segregation både inom och mellan skolor i Storbritannien. Distribuering av resurser har förskjutits från de elever med störst inlärningsproblem till dem som har de bästa förutsättningarna. Det har skett en kommersialisering av utbildning och elever samtidigt som metoder, strukturer och värden för att organisera och styra skolverksamheten importerats från industri och handel. Sammantaget har det inneburit en nyorientering och omdefiniering i synsättet på skolan.⁸ De strukturella och marknadsorienterade förändringarna gör att bilden av skolan mot den yttre världen blir allt mer betydelsefull vilket genererar en ny sorts symbolproduktion som griper in i skolväsendets strukturella ordning menar Gewirtz, Ball och Bowe.⁹

Utbildningssociologen Agnes van Zanten har studerat de genomgripande förändringarna i det franska utbildningssystemet. Hon menar att resultatstyrning har påverkat både skolornas organisatoriska utformning men också dess praktiker som till exempel betygssättning. Inom skolorna har relationen mellan skolledare och lärare förändrats vilket ger upphov till interna konflikter. Skolledare blir allt mer angelägna om externa frågor och kontroll medan lärarna koncentrerar sig på interna uppgifter och förbättringar.¹⁰ Utöver de organisatoriska förändringarna har van Zanten ägnat intresse åt skolvalsstrategier bland olika föräldragrupper. Ett återkommande resultatet i sådana studier är hur skillnader i skolresultat och utbildningsvägar är relaterade till sociala faktorer och hur det gynnar olika sociala grupper. Särskilt medelklassen utvecklar olika sorters strategier för att både värna och ackumulera sina tillgångar. För att luckra upp medelklassen som kategori har van Zanten bland annat närmare studerat föräldrar ur medelklassen och deras skolval utifrån mer specifika tillgångar som kulturellt kapital.¹¹ I Storbritannien har redan nämnda Ball i flera avseenden studerat föräldrarnas betydelse för skolvalet och hur dessa val präglas av medelklassens premisser och värderingar. Ball menar att kvasimarknaden består av å ena sidan skolor som slåss om prestige och elevunderlag, å andra sidan av föräldrar som väljer skola till sina barn och att

⁷ Gewirtz, Ball & Bowe, 1995. s. 3ff.

⁸ Gewirtz, Ball & Bowe, 1995. s. 174ff.

⁹ Gewirtz, Ball & Bowe, 1995. s. 121ff.

¹⁰ Van Zanten, 2005. s. 163-164.

¹¹ Se Broccolichi & van Zanten 2000.; van Zanten, 2002; Raveaud & van Zanten, 2007.

detta sammantaget skapar ett skolsystem baserat på konkurrens. En konkurrens som får sociala följder för utbildningssystemet: ”the values of competition encourage and legitimate strategic action on both sides, and on both sides these values work in the interests of middle-class families.”¹² En sådan fokus på föräldrarnas betydelse för valet av skola är inte per automatik överförbart på svenska förhållanden. I Frankrike och Storbritannien är familjens roll och ansvar för barnens uppfostran och skolgång central och skolvalet är en viktig angelägenhet för föräldrarna. I Sverige har skolan en mer institutionellt fostrande karaktär som traditionellt sett ”inte tillerkänt hemmet auktoriteten av att opåtalat fostra barnen”.¹³ Därmed inte sagt att föräldrarna är betydelselösa i skolvalet för svenska elever. Emellertid har de kanske en annan roll än vad Ball visar på i Storbritannien vilket är en möjlig förklaring till att föräldrastudier inte är lika framträdande i svenska studier.¹⁴ Både medelklassens dominans och skolornas förändrade organisatoriska struktur är faktorer som påverkar den enskilda skolans agerande på den lokala marknaden.

Internationell forskning visar på att det är fruktbart att studera den lokala marknaden för att å ena sidan förklara skolors strategier, å andra sidan föräldrar och elevers premisser i fråga om valet av skola. Ett annat perspektiv som skulle kunna ge förståelse för skolornas strategier är forskning om privatisering inom offentlig sektor. Relationen mellan etableringen av utbildningsföretag inom utbildningssektorn och entreprenöriella aktörers förhållningssätt till privatiseringens spelregler i allmänhet torde i detta avseende vara intressant att närma sig. Det vill säga om det nu finns forskning som berör sådana frågor vilket återstår sondera.

I Sverige har allt fler forskare intresserat sig för sambandet mellan marknad och skolval till följd av den förändring som gymnasieskolan genomgått sedan reformerna på 1980- och 1990-talet.¹⁵ En forskare som fokuserat på sambandet mellan skolval och den allt mer marknadsliberala skolpolitiken i förhållande till segregationsproblematiken i stockholmsområdet är sociologen Nihad Bunar. I sin avhandling *Skolan mitt i förorten. Fyra studier om skola, segregation, integration och multikulturalism* studerar han hur relationen

¹² Ball, 2003. s. 35.

¹³ Frykman, 1998. s. 165.

¹⁴ Ett exempel på forskning i Sverige som fokuserar på just elevens val av skola och utbildning är Stefan Lund 2006, *Marknad och medborgare: - elevers valhandlingar i gymnasieutbildningens integrations- och differentieringsprocesser*. Doktorsavhandling, Växjö universitet. I Lunds material och analyser har föräldrarna en passiv roll i elevernas handlande även om han visar på att social bakgrund och familjens utbildningstraditioner påverkar eleverna. (s.156).

¹⁵ Se exempelvis forskningsprojekt ”Gymnasiet som marknad” vid Umeå universitet lett av Lisbeth Lundahl, professor i pedagogik som undersöker konsekvenserna av marknadsinslag i gymnasieskolan på lokal och regional nivå. Tillgänglig 100115: <<http://www.busv.umu.se/forskning/gymnasieprojektet>>. Nyligen beviljade VR även finansiering till forskningsprojektet ”Den svenska skolans nya geografi: rörlighet, attityder och resultat” lett av Bo Malmberg, professor i kulturgeografi som kommer att studera relationen mellan bostadsområden och skolval. Tillgänglig: <<http://vrproj.vr.se/detail.asp?arendeid=72093>>.

mellan skolor och områden ser ut och vilka konsekvenser detta får för skolornas vidkommande. Han menar att de goda intentionerna med 1990-talets skolreformer har fått andra följder vid implementering. Rätten att välja skola var till exempel tänkt som ett led i medborgarnas ökade valfrihet och ett utvecklingsincitament men har kommit att innebära ytterligare en segregande faktor för redan marginaliserade skolor.¹⁶ I intervjuer med skolledare på olika nivåer framgår att den sociala och etniska omgivningen tillsammans med konkurrenssituationen har påverkat elevernas rörlighet vilket varit förödande för flertalet mångkulturella kommunala skolor enligt Bunar. Konkurrensen tycks vara som mest framträdande i förhållande till tre olika nivåer. Dels i relation till kommunala skolor i andra stadsdelar som uppfattas som mer ”svenska”, dels i relation till fristående skolor som både är konfessionella och icke- konfessionella skolor. Den tredje nivån utgörs av den lokala konkurrensen till andra mångkulturella skolor.¹⁷ För att hävda sig i konkurrensen är språkutveckling och fortbildning av lärarkollegiet nyckelstrategier enligt skolledarna. Överlag är språk, och i synnerhet det svenska språket, en central fråga för dessa skolor som har en mycket svag position i förhållande till andra aktörer på marknaden.¹⁸

Forskargruppen SEC (Sociology of Education and Culture) har under ledning av professor Donald Broady intresserat sig för rekryteringsstudier och ”förhållandet mellan elevers, studenters eller lärares sociala och kulturella bagage, och den ordning som råder i utbildningsväsendet”.¹⁹ I den statliga utredningen *Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier* visar forskarna Mikael Börjesson och Mikael Palme på hur konkurrensen inom gymnasieskolan har tagit sig uttryck i institutionella strategier i och med att lokala varianter av de nationella programmen har blivit ett medel för skolorna att distingera sig i kampen om elevunderlaget. Detta är också något som framgår av vilka sociala grupper som aktivt använder sig av utbildningssystemet. Det finns en tydlig koppling mellan elevernas symboliska tillgångar och skolornas profileringar.

[D]e grupper som besitter den största samlade volymen sociala, kulturella och ekonomiska tillgångar [...] har störst intresse av, och störst förmåga, att bevaka vad de profilerade utbildningarna och friskolorna har att erbjuda och att använda sig av de möjligheter till fördelar i utbildningskonkurrensen som de tillhandahåller.²⁰

I en kvalitativt orienterad studie gör Palme en ingående analys av gymnasieskolornas hemsidor och vilka symboliska tillgångar som dessa presenterar och konstituerar utifrån

¹⁶ Bunar 2001. s. 88ff.

¹⁷ Bunar 2009. s. 127.

¹⁸ Bunar 2009. s. 149f.

¹⁹ SEC:s hemsida100113. Tillgänglig: < <http://www.edu.uu.se/del1b.html>>.

²⁰ Broady m fl 2000. s. 119.

polariteten mellan ekonomiska och kulturella värden inom utbildningsfältet. Denna polaritet lyfts fram i en analys av skolornas hemsidor i form av två tankefigurer om synen på människan och utbildning, ”bildningsorienterad” respektive ”målrational”. Den förstnämnda tankefiguren representerar en holistisk bild av människan där utbildningen i sig har ett egenvärde för människans utveckling, medan en ”målrational” syn refererar till investering för framtida avkastning. Viktiga slutsatser utifrån analyserna är hur skolor utifrån dessa bevekelsegrunder lyfter fram sina tillgångar och egenskaper för att skapa trovärdighet. Värden som är beroende av skolans position och marknadsstrategiska avväganden men också i förhållande till vilka tillgångar som skolan i realiteten kan göra anspråk på att äga.²¹

I avhandlingen, *Utbildningskapitalet. Om hur det alstras, fördelas och förmedlas*, ägnar utbildningssociologen Ida Lidegran uppmärksamhet åt hur olika sociala gruppers söner och döttrar använder sig av utbildningssystemet både på gymnasie- och högskolenivå. För att nyansera bilden av utbildningskapitalet har hon jämfört det akademiskt orienterade Uppsala, som har en mycket stark koncentration av utbildningskapital, med ett antal förorter i norra Stockholm (Danderyd, Lidingö, Täby och Sollentuna) där det ekonomiska kapitalet väger tyngre. Studien är gjord med hjälp av så kallad korrespondensanalys, en statistisk metod för att undersöka kvalitativa fakta. Med hjälp av denna metod upprättade Lidegran ett utbildningsrum som bygger på de undersökta kohorternas nedärvda och förvärvade kapital. Det är framför allt relationerna mellan olika positioner i detta rum som är intressant att analysera. I Lidegrans analyser framträder exempelvis en axel mellan de studenter som läst tyska och studerat teknik på gymnasiet och dem som hade valt franska och humanistisk linje vilket i viss mån också markerade manliga respektive kvinnliga utbildningsvägar.²²

Det resultat som är av särskilt intresse för mitt avhandlingsarbete är elitutbildningarnas selekterande funktion vilket i Lidegrans studie är framträdande i det statistiska materialet men också i de intervjuer hon gör med gymnasieelever och studenter. Hos dessa kunde valet stå mellan läkarutbildningen på Karolinska institutet eller civilekonomprogrammet vid Handelshögskolan vilket vittnar om selektionens betydelse för valet av utbildning.²³ Gymnasieskolornas programutbud och prestige får i detta avseende en stor betydelse. Exempelvis får det naturvetenskapliga programmet prestige genom att vara den utbildning i gymnasieskolan som öppnar upp till flest möjligheter för vidare studier samtidigt som det är en given väg till högskolans elitutbildningar. Elitutbildningar som å sin sida alstrar

²¹ Palme 2008. s. 221- 258.

²² Lidegran 2009. s. 232.

²³ Lidegran 2009. s. 231ff.

utbildningskapital genom att fånga upp de som har passerat naturvetenskaplig gymnasial utbildning.²⁴

Till skillnad från tidigare forskning som haft utgångspunkt i elevernas val av utbildningar kommer jag att utgå ifrån skolaktörerna för att säga något om relationen mellan gymnasieskola och marknad. Det betyder att det är nödvändigt att studera skolorna på olika nivåer. Dels olika aktörer knutna till den enskilda gymnasieskolan och relationen mellan skolor, dels aktörer inom den kommunala administrationen eller i det privata utbildningsföretaget som indirekt eller direkt påverkar den enskilda skolans strategiska avväganden.

Syfte och frågeställning

Avhandlingens övergripande syfte är att beskriva och förklara olika skolstrategier i kampen om eleverna bland gymnasieskolor i Stockholmsområdet. Mer specifikt innebär det att å ena sidan studera rummet av skolor och program samt hur det har förändrats över tid, å andra sidan hur skolor i den lokala kontexten ackumulerar, disponerar och presenterar olika typer av tillgångar i kampen om eleverna.

Forskningsfrågor kommer att formuleras på två nivåer. Dels på strukturell nivå för att beskriva rummet av skolor och program och deras positioner i relation till varandra, dels på lokal nivå där ett antal skolor väljs ut för närmare studier utifrån resultaten av den strukturella analysen.

Strukturell nivå

- Hur ser rummet av gymnasieskolor och programutbud ut idag och hur har det förändrats under perioden 1987-2005? (perioden är beroende av registrens data och kan komma att ändras)
- Vilka mönster går att finna i relationen mellan skolornas programutbud och position i rummet?
- Hur förändrades rummet av skolor till följd av friskolereformen 1992 i fråga om gymnasieskolor och programutbud?
- Hur ser skolornas geografiska rekryteringsprofil ut? Går det att finna samband mellan elevernas rörelsemönster och val av skola och program?

Lokal nivå

Forskningsfrågor på lokal nivå kommer sedermera att preciseras utifrån resultaten av den strukturella analysen. I detta skede är dock frågor i förhållande till den lokala kontexten ännu

²⁴ Lidegran, s. 237.

inte preciserade eftersom urvalet inte är genomfört. Men för att visa på den tänkta undersökningsdesignen presenteras nedan ett axplock av möjliga frågeställningar till de olika nivåerna. Det är emellertid nödvändigt att göra någon form av urval och avgränsning. Sökljuset kommer därför att i viss utsträckning riktas mot skolor och program med olika typer av språkliga tillgångar samtidigt som möjligheten till andra urval hålls öppen.²⁵

- Hur fungerar de utvalda skolornas olika inriktningar och profileringar i termer av skolstrategier i kampen om eleverna?
- Vilka lokala aktörer är verksamma i de utvalda skolorna och hur påverkar det programutbud och profiler? Exempelvis relationerna mellan huvudman, kommunpolitiker och näringsliv.
- Hur använder skolor olika symboliska tillgångar på utbildningsmarknaden – exempelvis språk? Analyser av symbolproduktionen i förhållande till skola, program och profiler.
- Hur ser de ekonomiska och administrativa ramarna ut som bestämmer spelreglerna för gymnasieskolorna i det lokal närområdet och hur påverkar de skolaktörernas strategier? Finns det ekonomiska och kommersiella intressen bland aktörerna och i så fall på vilket sätt påverkar det skolans strategi?

Teoretiska utgångspunkter

Avhandlingens teoretiska utgångspunkter hämtas främst ur Pierre Bourdieus sociologi och hans studier av utbildningssystemets betydelse för olika sociala grupper och samhället i stort.²⁶ I *Reproduktion – Bidrag till en teori om utbildningssystemet* ger Bourdieu tillsammans med Jean-Claude Passeron ett teoretiskt ramverk för att studera utbildningssystemets reproducerande funktion för samhällets maktstrukturer. En central utgångspunkt är det symboliska våld som varje makt utövar genom att legitimera sina maktrelationer utifrån att dess premisser döljs. I detta avseende är utbildningssystemet en reproducerande institution av den rådande samhällsordningen och ger legitimitet åt dess klassificering av dominerade och dominerande grupper/ordningar.²⁷ Bourdieus teoretiska ramverk bygger emellertid på

²⁵ I *Reproduktion – Bidrag till en teori om utbildningssystemet* visar Bourdieu på vikten av det språkliga kapitalet och skillnaderna mellan skolspråk och vardagsspråk, mellan det *bildade* och det *folkliga* språket. Det är genom det språkliga pedagogiska traditionerna som det kulturella kapitalet görs tillgängligt och skiljer sig från andra kapital som kan köpas på ett eller annat sätt. (s. 120, 162-166, 176). Flera sociolingvister har uppmärksammat just betydelsen av skolspråk och vardagsspråket för elevernas skolmässiga prestationer, se ex. (XXX referenser). Jag tänker mig att denna språkliga uppdelning sträcker sig utanför klassrummet och mycket väl kan genomsyra en gymnasieskolas medvetna eller omedvetna strategi i kampen om eleverna.

²⁶ Se t ex Bourdieu 2008 [1970] & Bourdieu 1996 [1989].

²⁷ Bourdieu 2008 [1970]. s. 50f.

omfattande empiriska studier och bygger på metodologisk tillämpning. I *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power* analyseras det franska högskolesystemet och dess elitinstitutioner i studier av de studenter som befolkar dessa prestigefyllda skolor under perioden 1960 till 1980. Med bland annat longitudinella statistiska metoder visar Bourdieu på hur utbildningssystemet reproducerar principerna för det akademiska systemets sociala klassificering av dominerande och dominerade och dess implikationer på de övergripande maktstrukturerna i den sociala världen (maktens fält). Dessa principer måste dock förstås mot den omedelbara närheten som finns i relationen mellan å ena sidan de objektiva strukturerna (examina, skolor, discipliner, utbildningsvägar etc), å andra sidan agenternas införlivade handlanden och premisser. Eller som Bourdieu skriver:

We have come, in fact, to the most obscure principle of action, which lies neither in structures nor in consciousness, but rather in the relationship of immediate proximity between objective structures and embodied structures – in habitus.²⁸

Det är ur ett sådant relationellt perspektiv som jag ämnar studera Stockholms gymnasieskolor och deras strategier i kampen om eleverna. Vilket betyder att jag vill förklara skolornas positioner och dispositioner utifrån det relationella sambandet mellan strukturerna (program, profiler, betygsintag, social rekrytering etc) och agenternas tillgångar (social bakgrund, betyg, klass, kön, flerspråkighet, etnicitet etc).

I stor utsträckning fångar det relationella perspektivet ett komplext förhållningssätt till konstruktionen av studieobjektet. Det är också i detta sammanhang som Bourdieus begrepp kan fungera som en teoretisk verktygslåda. Begreppen *kapital*, *socialt fält* och *strategi* kommer utgöra de huvudsakliga teoretiska verktygen för att strukturera empirin. Enligt Broady är *kapital* symboliska och materiella tillgångar som tillerkännes värde i sitt sammanhang och *socialt fält* är ”ett system av relationer mellan positioner besatta av specialiserade agenter och institutioner som strider om något för dem gemensamt”.²⁹ *Strategi* är ”individens, gruppens eller institutionens försök att värna värdet på sitt kapitalinnehav och att försvara eller förbättra sin position.”³⁰ Emellertid kommer begreppet socialt fält vars autonomi är svårhanterlig ersättas av det mindre precisa begreppet *socialt rum*. Palme beskriver socialt rum som ”ett område i samhället som sammanför individer eller institutioner som har tillräckligt många relevanta egenskaper gemensamma för att bara kunna förstås i relation till varandra.”³¹

²⁸ Bourdieu 1996 [1989]. s. 38.

²⁹ Broady, 1990 s. 270.

³⁰ Broady 1998. s. 2.

³¹ Palme, 2008. s. 21.

Skolstrategier går att studera genom att först beskriva rummet av gymnasieskolornas positioner och dispositioner i förhållande till varandra utifrån de olika tillgångar som är i omsättning (kapital), för att i nästa steg utforska skolorna i den lokala kontexten. På så sätt går det också att förklara olika (skol)strategier i det konstruerade rummet av skolor.

En möjlig infallsvinkel i den senare delen är en semiotisk ansats och analysera den symbolproduktion som alstras i skolornas kommunikation med omvärlden. I Storbritannien likväl som i Sverige har den marknadsliberala omvandlingen av gymnasieskolan lett till en omfattande kulturell transformation inom utbildning. Skolledare blir i allt större utsträckning mer upptagna av att presentera och paketera skolans framtoning och image.³² Det vill säga den marknadsförda bild som skolan producerar i kommunikationen med elever och föräldrar. Genom att studera bilden (*image*) som skolorna konstruerar och förmedlar av sig själva går det att belysa hur incitamenten för marknadens strukturer verkar i praktiken. För detta krävs dock ytterligare teoretiska och metodologiska verktyg som med fördel kan sökas i Roland Barthes bildsemiotik. I artikeln *Rhetoric of the Image* 1964 gjorde han en genomgående analys av reklambildens olika kommunikativa beståndsdelar på semiotisk grund. Enligt Barthes har reklam alltid ett tydligt syfte och ett budskap som det vill nå ut med, det vill säga att reklam är utformad *a priori* utifrån produktens eller tjänstens specifika attribut. Bilden i sig signalerar också flera osammanhängande symboler som talar till betraktarens kulturella referensramar.³³ Detta är en mycket intressant aspekt i förhållande till gymnasieskolornas allt kraftfullare marknadsföring och mediala utrymme i form av broschyrer, hemsidor, affischer i offentliga miljöer, mässmaterial, facebooksidor, youtube-klipp, bioreklam etc. Men bilden av skolor och skolval återfinns också näst intill dagligen i till exempel olika tidningsartiklar och teveinslag. Praktiskt taget översvallas vi i det offentliga rummet av olika slags bilder som går att härleda till det rum av gymnasieskolor som jag inledningsvis skisserade.

Sociolingvisterna Christopher Stroud och Sibonile Mpendukana har kopplat samman hur reklam och informationstexter fungerar i det offentliga rummet utifrån ett sociolingvistiskt perspektiv. De har studerat hur olika språk och varieteters distribution och funktion återspeglas i det som lingvister kallar för *linguistic landscape* med fokus på reklamskyltar i ett sydafrikanskt förortsområde (township). Linguistic landscape är det rum som konstitueras av språket som används i skyltning och i kontakt med talare på offentliga platser, i performativ och interaktiv handling. Exempelvis texten på vägs skyltar, reklamannonser, gatunamn,

³² Gewirtz, Ball & Bowe, 1995. s. 121. Se även Wahlström, 2009 och Bunar, 2008.

³³ Barthes, 1977. s. 33.

butiksskyltar och symboler för offentliga inrättningar (sjukhus, polis etc).³⁴ Stroud och Mpendukana menar att vårt samhälle är ett konsumtionssamhälle och att det vi köper blir en del av vår identitet. "Living in such a social context has repercussions in that individuals embody and are embodied by the market through symbolic displays of what selfhood is or how selfhood is reflected."³⁵ I förhållande till min studie torde kopplingen mellan val av utbildning och identitet i ett sådant avseende vara av betydelse för hur gymnasieskolornas *image* relaterar till elevens kulturella referensram. Med en semiotisk analys går det att visa på olika nivåer i skolornas symbolproduktion och vilka tillgångar som konstitueras.³⁶ Skolstrategier skulle därmed kunna förstås i relation till skolornas marknadsföring och profilering kopplat till det sociala rummet av skolor. Huruvida det går att förena semiotik med en strukturell analys och i så fall på vilket sätt, är en fråga som jag vill gå vidare med.

Material

För att studera skolaktörernas strategier kommer både kvantitativt och kvalitativt material att ingå i avhandlingen. Det kvantitativa materialet bygger bland annat på offentlig statistik från SCB bestående av olika typer av register. Exempelvis Folk- och bostadsräkningsregistret (FoB80, FoB85 och Fob90), Registret över pedagogisk personal (Lärrarregistret) och i synnerhet Elevregistret. I registermaterialen finns uppgifter både om gymnasieskolor och om elever perioden 1987-2005 i Stockholmsområdet. Intressanta variabler om enskilda skolor är exempelvis program, inriktningar, lärare samt behörighet för intagna och sökande elever till respektive gymnasieskola. Om eleverna går det att finna betydligt fler variabler som indirekt också beskriver skolan, exempelvis social bakgrund, tidigare skolor, hemkommun, rangordning av sökt studieväg, valutfall och meritvärde för att nämna några.³⁷ Genom att samköra delar ur registren går det att undvika tendensiösa förhållningssätt till det av staten efterfrågade materialet och samtidigt konstruera ett socialt rum över gymnasieskolorna i Stockholmsområdet.

Valet av period är beroende av vilka år som finns tillgänglig i registren för att kunna studera jämförbara variabler över tid. Emellertid är det av vikt att få med data från 1980-talet för att beskriva rummet under den då begynnande decentraliseringen av utbildningssystemet för att i nästa steg kunna visa på hur och när rummet av skolor och program förändrades i och

³⁴ Stroud & Mpendukana 2009. s. 364.

³⁵ Stroud & Mpendukana 2009. s. 366.

³⁶ I skrivande stund behöver jag utveckla detta språkvetenskapliga perspektiv, både teoretiskt och metodologiskt. Emellertid tror jag att detta kan vara ett fruktbart sätt att studera gymnasieskolornas symbolproduktion och i förlängningen deras tillvägagångssätt för att ackumulera olika typer av tillgångar i sina strategier för att nå de tilltänkta eleverna.

³⁷ SEC – variabellista 2006-05-10.

med 1990-talets skolreformer. En sådan studie över tid kan förhoppningsvis ge en mer nyanserad bild av dagens skolstrategier, åtminstone ifråga om när och hur nya skolor träder in i rummet.

Utöver det statistiska materialet kommer olika typer av marknadsförings- och profilmaterial (skol- och programbroschyrer, hemsidor, affischer, etc) att samlas in från utvalda skolor.³⁸ Ett annat material är intervjuer med aktörer på den lokala skolmarknaden som till exempel skolledare, företagsledare, politiker och tjänstemän på kommunal- och stadsförvaltningsnivå. Syftet med att använda marknadsföringsmaterial och intervjuer är att ge en djupare förståelse till hur skolornas symboliska tillgångar omsätt på den lokala marknaden; dels genom den symbolproduktion som skapas i skolornas externa kommunikation och dels skolornas strategiska förutsättningar utifrån kommunala, privata och kommersiella intressen. Ett kompletterande material för att beskriva och förklara de lokala förutsättningarna är olika typer av offentlig dokumentation på olika nivåer som till exempel mötesprotokoll, kvalitetsredovisningar, regionala och lokala budgetar, inspektionsrapporter samt lokala avtal mellan kommuner och/eller stadsdelsnämnder etc.

Metod

Avhandlingen är metodologiskt uppdelad i dels statistiska registeranalyser och dels i kvalitativa metoder i form av intervjuer, semiotisk analys och/eller textanalys. För registeranalyser kommer Geometrisk dataanalys och framför allt multipel korrespondensanalys vara den centrala metoden.³⁹ Med hjälp multipel korrespondensanalys går det att skapa ett rum av individer eller institutioner (i mitt fall ett rum av gymnasieskolor) baserat på deras egenskaper. Utgångspunkten för korrespondensanalysen och konstruktionen av detta rum är en lista av objekt med specificerade egenskaper och relationen dem emellan. Bourdieus relationella teoretiska perspektiv sammanfaller mycket väl med korrespondensanalysen i och med att metoden ”beskriver relationen mellan dessa objekt, och de egenskaper som karaktäriserar dem.”⁴⁰ Emellertid innebär metoden i viss utsträckning en sluten process bestående av teori, data och tolkning som kräver ett eget avsnitt i avhandlingens disposition och kommer att utvecklas framöver.⁴¹

³⁸ Ett alternativ är att metodologiskt systematisera en sådan insamling och istället försöka få ett helhetsgrepp av en viss sorts marknadsföringsmaterial. I detta avseende tänker jag mig antingen skolornas hemsidor eller någon form av observationsstudie eller dokumentation av gymnasieämssan i Älvsjö.

³⁹ Lundin 2004. s. 7. Geometrisk dataanalys (GDA) är benämningen på det dataanalytiskt ramverk som Bourdieu använde och som har sitt ursprung hos den franske matematikern Jean-Paul Benzécri.

⁴⁰ Lundin 2005. s. 7. Se även Broady 1990. s. 473-527.

⁴¹ Lundin 2005. s. 19. I skrivande stund har jag begränsade erfarenheter av metoden men kommer under våren att arbeta mer ingående med registermaterialet och förhoppningsvis tillägna mig större kunskap om MCA.

För att beskriva och förklara de lokala förutsättningarna kommer en organisationsanalytisk ansats att användas. Via prognoser och budgeteringar på stadsledningsnivå undersöks skolornas ekonomiska förutsättningar och hur de framställer sina prioriteringar utifrån olika typer av organisatoriska resurser.

Beroende av resultaten från korrespondensanalysen kommer ett antal gymnasieskolor att väljas ut för att studeras mer ingående i så kallade fallstudier. Centrala metoder i dessa fallstudier är analyser av marknadsföringsmaterial och intervjuer med lokala skolaktörer. Den metodologiska ansatsen för att studera marknadsföringsmaterial är fortfarande oklar och det står flera alternativ till buds. Främst tänker jag mig antingen någon form av semiotisk analys eller/och någon form av textanalys. Emellertid återstår det att både teoretiskt och metodologiskt utveckla detta.

Ekonomi och strategi – ett empiriskt nedslag⁴²

En av de mest tongivande förändringarna i det svenska utbildningssystemet under 1990-talet var den så kallade friskolereformen 1992 som innebar att nya aktörer etablerade sig inom skolsektorn. Reformen innebar också en förändrad ekonomisk styrning av skolan i och med att skolpeng infördes som ett incitament för att stimulera till konkurrens inom utbildningsväsendet och ge större valfrihet av skolor och program. Små enskilda skolor med alternativa pedagogiska eller organisatoriska idéer kunde nu starta fristående skolor likväl som det öppnade upp för framväxten av utbildningsföretag med profitintressen på utbildningsmarknaden.⁴³ Något förenklat kan man säga att det förändrade spelplanen och spelreglerna för skolorna. Profilerade utbildningar och införande av skolpeng har med åren gjort det allt viktigare för skolorna att marknadsföra sina arbetssätt och program, framför allt i Stockholmsområdet där det finns en stor koncentration av fristående skolor och en utbredd konkurrens på utbildningsmarknaden.

En väg att gå för att närma sig den lokala kontextens förutsättningar och vilka avväganden som gymnasieskolorna ställs inför är att fokusera på de ekonomiska resurser som

⁴² Detta avsnitt bygger på ett kommande kapitel, "Bakom skolfasaden - en sonderande studie av gymnasieskolornas ekonomiska dispositioner i Stockholms stad" av Håkan Forsberg, som ingår i antologin *Två möten – utbildningsvetenskap och kritiskt lärande vid Södertörns högskola*, red. Peter Strandbrink och Beatriz Lindqvist, som är under utgivning. Jag har valt att här presentera delar ur den undersökning som gjordes under hösten 2009 för att visa på en möjlig infallsvinkel och samtidigt kunna få synpunkter på huruvida detta material skulle kunna vara fruktbar inom ramen för mitt avhandlingsarbete.

⁴³ Två exempel på utbildningsföretag som expanderat och köpt upp mindre utbildningsföretag är John Bauer Organization och Academedia som räknas till Sveriges största friskolekoncerner med 10 000 respektive 25 000 elever/studerande inom organisationen enligt företagens hemsidor. 090917 - www.johnbauer.nu och www.academedias.se.

bestämmer ramarna för att organisera verksamheten, det vill säga skolpengen. I en sonderande undersökning av 40 gymnasieskolor inom Stockholm stad undersöks det marknadsanpassade skolvalssystemets inverkan på skolornas verksamhet. Vad betyder gymnasieskolornas marknadsanpassning för utformning av verksamheten och hur presenterar skolorna sina resurser?

En aspekt av skolpengen som är av betydelse för de fristående skolornas ekonomiska avväganden är bidragsbeloppet. Utöver skolpeng får fristående skolor ett bidragsbelopp i kompensation för lokalkostnader och för den moms som de inte kan lyfta av.⁴⁴ Bidragsbeloppets storlek är beroende av skolans storlek och programutbud men sammantaget rör det sig om miljonbelopp för de flesta fristående gymnasieskolor. Exempel på skolor med stora intäkter via bidragsbelopp för lokaler per termin är Fryshuset gymnasium (ca 22 miljoner kronor), John Bauergymnasiet i Stockholm (ca 18 miljoner kronor) och Jensen gymnasium södra (ca 17 miljoner kronor).⁴⁵ Av dessa tre skolor tillhör John Bauergymnasiet och Jensen gymnasium södra två större utbildningskoncerner som årligen genererar vinst.⁴⁶

Det torde finnas en del att vinna på att hålla nere sina lokalkostnader för ett företag som agerar på utbildningsmarknaden. Ett exempel är Jensen gymnasium södra som maximerar användningen av sina befintliga lokaler och personalresurser men motiverar de effektiviserande åtgärderna med ett pedagogiskt förhållningssätt. Bland annat har skolan hemklassrum och halvdagsstruktur för eleverna vilket innebär att eleverna har undervisning antingen förmiddag eller eftermiddag. En sådan struktur torde föra med sig en halvering av lokalkostnaderna i och med att bara halva skolans elever är närvarande samtidigt och nyttjar lokalerna. Rimligtvis borde detta också göra att skolan frigör stora delar av de 17 miljoner kronor i intäkter från bidragsbeloppet som är tänkt att kompensera för lokaler varje termin. Effektivisering motiverar Jensen som ett pedagogiskt grepp genom att eleverna ägnar halva dagen åt självstudier.⁴⁷ I kombination med koncentrationsläsning och längre undervisningspass kräver det inte lika många lärare som om alla elever skulle ha undervisning samtidigt.⁴⁸ Om vi väger in skolans låga andel lärare per elev (4,2) är detta också i stor utsträckning en resurssparande åtgärd. Hemklassrum och koncentrationsläsning motiveras och

⁴⁴Skolverket (elektronisk) 090422. *Anvisning för redovisning av kommunens kostnader och bidragsbelopp till fristående gymnasieskolor för 2009*. Tillgänglig:< <http://www.skolverket.se/sb/d/2114> >.

⁴⁵ Bygger på en uppskattning av intäkter från bidragsbeloppet efter en sammanställning och bearbetning av Sthlm stads verksamhetsplan 2009 och Skolverkets databas SIRIS.

⁴⁶Jensen gymnasium bokslut 2008. Tillgänglig:<<http://www.allabolag.se/5565327201/bokslut>> och John Bauer organization AB bokslut 2008. Tillgänglig:< <http://www.allabolag.se/5567033435/bokslut>>.

⁴⁷Skolverket, inspektionsrapport Dnr 2006: 2259.

⁴⁸ Uppgifter hämtade från Skolverkets inspektion av skolan 2006 samt JENSEN gymnasium södra (Elektronisk) 090427. Tillgänglig; < <http://www.jenseneducation.se/Gymnasium/Om-JENSEN-gymnasium/> >.

betonas som pedagogiska fördelar tillsammans med mål- och resultatorienterade funktioner som kvalitetssäkring, mätning, mental träning och coachning för att nå goda studieresultat på skolan.⁴⁹ Värden som är svåra att mäta utifrån kostnader och resurser. Något som bekräftas genom att det på skolans hemsida inte finns några kontaktuppgifter eller presentation av skolans personal. Istället presenteras två intervjuer med *en* utvald lärare respektive rektor som därmed får representera samtliga gymnasieskolor inom hela koncernen.⁵⁰

I kontrast till Jensens effektiviserande strategi är Södra latins gymnasium ett intressant exempel att lyfta fram. På skolans hemsida i den vänstra menyraden på startsidan står det att finna följande: *Om skolan, Utbildningar, Elever, Personal, Föreningar* och *Evenemang*. Går man in under den första rubriken finner man överst skolans bibliotek som, efter två klick, erbjuder alla som studerar eller arbetar på skolan cirka 20 000 böcker och ett sextiotal tidsskrifter.⁵¹ Skolan presenterar kontaktuppgifter till både en bibliotekarie och biblioteksassistent samt en stab med administrativ och övrig personal som omfattar 20 personer. Kontakter till skolsköterskorna och skolkurator finns tillgängliga under fliken *Elever* men också till skolans två studie- och yrkesvägledare går att finna där. Under fliken *Personal* finns lättillgängliga kontaktuppgifter till skolans olika personalgrupper varav lärarkollegiet presenteras med ämne, arbetsrum, telefonnummer och angivna besöksstider.⁵² Södra latin har nästan dubbelt så många lärare per 100 elever i jämförelse med Jensen gymnasium södra (7,2 jämfört med 4,2) och fler antal lärare uttryckt i heltidstjänster samt betydligt högre andel lärare med pedagogisk högskoleexamen.⁵³

Jensen gymnasium södra och Södra latins gymnasium är något av ytterligheter i fråga om olika strategier i förhållande till effektivitet och resurser. Emellertid går det en tydlig skiljelinje mellan kommunala skolor och fristående skolor, både i fråga om hur lärarresurserna disponeras och i fråga om i vilken utsträckning som elevvårdspersonal, administrativ personal och skolbibliotek presenteras på skolornas hemsidor. En möjlig orsak till denna skiljelinje är att den kommunala administrationen tvingas ta ett större ansvar för *alla* elever. Exempelvis är det endast två fristående skolor, Fryshusets gymnasium och Stadsmissionens gymnasieskola

⁴⁹JENSEN gymnasium södra (Elektronisk) 090427. Tillgänglig;
< <http://www.jenseneducation.se/Gymnasium/Om-JENSEN-gymnasium/> > och Skolverkets databas SIRIS. Statistik för respektive skola under läsåret 2008.

⁵⁰JENSEN gymnasium södra (Elektronisk) 090427. Tillgänglig;
< <http://www.jenseneducation.se/Gymnasium/Om-JENSEN-gymnasium/> >.

⁵¹Södra latins gymnasium (Elektronisk) 090915. Tillgänglig;
< <http://www.son.edu.stockholm.se/Bibliotek/bibliotek.htm> >

⁵²Södra latins gymnasium (Elektronisk) 090915. Tillgänglig;
< <http://www.son.edu.stockholm.se/Bibliotek/bibliotek.htm> >

⁵³ Skolverkets databas SIRIS. Statistik för respektive skola under läsåret 2008.

som bedriver IV-program av de totalt 27 fristående skolor som ingår i denna undersökning medan tolv av tretton kommunala skolor bedriver både IV och IVIK utbildningar.

Sammanfattningsvis indikerar sonderingen av skolornas ekonomiska ramar och dispositioner att aktörer på utbildningsmarknaden utvecklar olika slags effektiviserande strategier för att bedriva sin verksamhet. Det framträder en skillnad mellan olika huvudmannaskap men det är inte nödvändigtvis mot en sådan bakgrund som olika skolstrategier bör förstås. I den lokala konkurrensen om eleverna tvingas alla aktörer att se över sin marknadsföring och sina prioriteringar av resurser, oavsett huvudman. Ett exempel på att kommunala skolors allt mer marknadstillvända förhållningssätt är Stockholm stads ambition att integrera företagsamhet och entreprenörskap på ett tidigt stadium i skolornas undervisning utifrån, det av Svenskt näringslivs finansierade, NUTEK- projektet om entreprenöriellt lärande.⁵⁴

⁵⁴ Utvecklingsplan för utbildningsförvaltningen 2008-2010, bilaga till Sthlm stads verksamhetsplan 2009.

Käll- och litteraturförteckning

Elektroniska källor

AcadeMedia, tillgänglig: <www.academedia.se> 28/9-09.

Fryshuset gymnasium, tillgänglig: <<http://www.fryshuset.se/Fryshuset/Reception.aspx>> 12/10-09 .

JENSEN gymnasium, tillgänglig: < <http://www.jenseneducation.se/Gymnasium/>> 12/10-09.

John Bauer gymnasiet Liljeholmen, tillgänglig: < <http://www.johnbauer.nu/web/Hem.aspx>> 12/10-09.

Södra latins gymnasium, tillgänglig: <<http://www.sodralatinsgymnasium.stockholm.se/>> 12/10-09.

Databaser

SIRIS: < <http://www.skolverket.se>>

DEXTER: < <http://www.gymnasieintagning.se>>

Tryckta källor

Inspektionsrapport från Skolverket 54-2006: 2259 - JENSEN gymnasium södra.

Skolverket. *Anvisning för redovisning av kommunens kostnader och bidragsbelopp till fristående gymnasieskolor för 2009.*

Skolverket, Enheten för utbildningsstatistik 2009. *Kostnader för förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg, skola och vuxenutbildning 2008.* Dnr 71-2009:73.

Stockholms stads utbildningsnämnds verksamhetsplan för 2009.

Litteratur

Ball, Stephen J, 2003. *Class Strategies anf the Education Market. The middle classes and social advantage.* London: Routledge/Falmer.

Ball, Stephen, 2007. *Education plc. Understanding private sector participation in public sector education.* London: Routledge/Falmer.

Barthes, Roland 1977. "Rhetoric of the Image". I Barthes, Richard 1977. *Image, Music, Text. Roland Barthes ; essays selected and translated by Stephen Heath.*, London: Fontana.

Bourdieu, Pierre, 1996 [1989]. *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power.* Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude, 2008 [1970]. *Reproduktionen: bidrag till en teori om utbildningssystemet.* I översättning av: Gunnar Sandin. Lund. Arkiv moderna klassiker.

Broady, Donald 1990. *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin.* Stockholm: HLS Förlag.

Broady, Donald 1998. *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg.* Skeptronhäften nr 15, Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Uppsala: Uppsala universitet.

- Broady, Donald m fl 2000. "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier", i *SOU 2000:39, Välfärd och skola. Antologi från Kommittén Välfärdsbokslut*. Stockholm: Liber.
- Broccolichi, Sylvain & van Zanten Agnés 2000. "School competition and pupil flight in the urban periphery". *Journal of Education Policy* Vol 15, No. 1, s. 51-60.
- Bunar, Nihad 2001. *Skolan mitt i förorten. Fyra studier om skola, segregation, integration och multikulturalism*. Stockholm: Symposion.
- Bunar, Nihad, 2009. *När marknaden kom till förorten. valfrihet, konkurrens och symboliskt kapital i mångkulturella områdens skolor*. Lund: Studentlitteratur.
- Frykman, Jonas 1998. *Ljusnande framtid! Skola, social mobilitet och kulturell identitet*. Lund: Historisk Media.
- Gewirtz Sharon, Ball J Stephen & Bowe Richard, 1995. *Markets, Choice and Equity in Education*. Buckingham: Open University Press.
- Levacic, Rosalind, 1995. *Local management of schools: analysis and practice*. Buckingham: Open University Press.
- Lidegran, Ida 2009. *Utbildningskapitalet. Om hur det alstras, fördelas och förmedlas*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Lindensjö, Bo & Lundgren, Ulf P 2000. *Utbildningsreformer och politisk styrning*. Stockholm: HLS Förlag.
- Lundin, Sverker, 2005. *Korrespondensanalys. Rapportering från en kurs*. ESEP: Ethos in Society, Education and Practices Rapport nr 4. Pedagogiska institutionen. Uppsala: Uppsala universitet.
- Noreisch, Kathleen (2007). "School catchment area evasion: the case of Berlin, Germany", *Journal of Education Policy*, Vol. 22, No 1, s. 69- 90.
- Palme, Mikael 2008. *Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988-2008*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Raveaud, Maroussia & van Zanten, Agnes, 2007. "Choosing the local school: middle class parent's values and social and ethnic mix in London and Paris". *Journal of Education Policy*. Vol. 22, No 1, s. 107-124.
- Ringarp, Johanna 2007. "Lärarkårens kommunalisering. En studie över de olika lärarförbundens ställningstagande utifrån ett professionaliseringsperspektiv". I Fredriksson, Johannes & Larsson, Esbjörn (red) 2007. *Att rätt förfoga över tingen. Historiska studier av styrning och maktutövning*. Opuscula Historica Upsaliensia 34. Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet.

Seppänen, Piia (2003). "Patterns of 'public-school markets' in the Finnish comprehensive school from a comparative perspective", *Journal of Education Policy*, Vol.18, No 5, s 513-531.

Stroud, Christopher & Mpendukana, Sibonile 2009. "Towards a material ethnography of linguistic landscape: Multilingualism, mobility and space in a South African township". *Journal of Sociolinguistics*, 2009-03-13. s. 363-386.

Söderström Martin & Uusitalo Roope 2005. *Vad innebar införandet av fritt skolval i Stockholm för segregeringen i skolan?* Uppsala: IFAU – Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering. Rapport 2005:2.

van Zanten, Agnes 2002. "Educational change and new cleavages between head teachers, teachers and parents: global and local perspectives on the French case." *Journal of Education Policy* Vol. 17, No 3. s. 289- 304.

van Zanten, Agnes 2005. "New modes of Reproducing Social Inequality in Education: the changing role of parents, teachers, schools and educational policies." *European Educational Research Journal* Vol. 4, No 3. s. 155-169.

Wahlström Ninni 2009. *Mellan leverans och utbildning. Om lärande i en mål- och resultatstyrd skola.* Göteborg: Daidalos.

Weenink, Don (2009). "Creating a niche in the education market: the rise of internationalised secondary education in the Netherlands", *Journal of Education Policy* Vol. 24, No 4, s. 495-511.